

Epilog byzantské říše

Poslední dvě století trvání byzantské říše vládla na jejím trůně palaiologovská dynastie (1261 – 1453), která uzavřela jedno z nejtěžších údobí, jimiž procházela byzantská společnost během historického vývoje. Tato pozdní epocha je v současné historiografii nejednotně hodnocena. Vyplývá to zřejmě ze skutečnosti, že poskytovala rozporuplný obraz již svým současníkům. Na jedné straně zachycujeme společensko-ekonomický úpadek říše, který urychlovala osmanská agrese, na druhé straně se setkáváme s vynikajícími výsledky nejen v uměleckých výtvorech tzv. „palaiologovské renesance“, ale zejména s literárními díly byzantských myslitelů, jež v mnohém předznamenávaly nové proudy známé z italské renesance a humanismu. Jen citlivým přístupem ke společensko-ekonomické situaci a ideologickým směrům této doby je možno pochopit tento zdánlivě rozporuplný jev.

Palaiologovská dynastie vládla bez přerušení do roku 1453, až na samozvané vystoupení uzurpátora trůnu Ioanna VI. Kantakuzena v letech 1341 – 1354. V mezinárodním vývoji byl důležitým předělem rok 1354 kdy se uchytili na evropské půdě osmanští Turci, kteří z politického hlediska znamenali pro říši mnohem závažnější nebezpečí než stálé ideologické spory či vojenské plány a výpravy, které neustále organizovali exponenti a reprezentanti států západní Evropy. Bohužel v této době se ještě osmanské nebezpečí nezdálo západní Evropě tak hrozné. Zároveň Byzanc prožívala hlubokou vnitřní krizi, na jejíž sociální motivaci poukazovali již současníci a jež našla výraz ve dvou velkých občanských válkách a sociálních a náboženských zápasech první poloviny 14. století. V hedávno obnovené říši pomalu uhašinal život civilizace, která zmizela pod tíhou neřešitelných vnitřních sporů a pod tlakem vítězného osmanského nástupu. Tento obraz neklidu kontrastoval s vývojem v západní Evropě, které se podařilo nejen překonat krizi 14. století, ale nastoupit i k dalšímu ekonomickému a ideovému rozvoji.

Obnovení říše za císaře Michaela VIII. Palaiologa

Michael VIII. Palaiologos nastupoval na trůn za situace, která byla velice složitá, neboť v oblasti středního Řecka a na Peloponésu ještě trvalo latinské panství. Zároveň byl ze severu znepokojován stálými útoky Bulharů a Srbů pronikajících na území Thrákie a Makedonie. I benátské panství, které zůstalo neotřeseno na

egejských ostrovech, vyžadovalo silnou byzantskou protiváhu na moři, kterou se mohlo stát jen nově zbudované a silné loďstvo a armáda. Velkou zásluhu na znovuobnovení námořní síly měli Tzakonové pocházející z východního Peloponésu, kteří početně posílili obyvatelstvo Konstantinopole a vybudovali nové loďstvo, nezávislé na pomoci Benátčanů či Janovanů. Podobně i gasmulové, obyvatelé smíšeného řeckého a franského původu, se podíleli na rekonstrukci byzantského loďstva a sami vynikali jako schopní veslaři.

Kromě oslabeného námořnictva a armády, kterou bylo nutno znovu postavit, byl zcela rozbit úřední aparát. Bylo třeba překonávat separatismus různých oblastí spravovaných mocnými feudály, kteří již zcela odvykli podřízovat se centrální moci a respektovat ji.

Hospodářská situace byla ještě neutěšenější. Hlavní město na Bosporu se podobalo vesnici, bylo z velké části vylidněno a život se do něj jen pomalu vracel; nedostávalo se peněz na výstavbu paláců, klášterů, kostelů a administrativních budov. Výdaje na obnovu hlavního města postihly hlavně provinciální oblasti, které byly zdrojem daňového přílivu do Konstantinopole.

Nejtěžší bylo obnovit zemědělskou produkci a zajistit pravidelné obdělávání půdy závislými rolníky. Palaiologové podporovali zainteresovanost feudálů na zemědělské výrobě tím, že jim poskytovali velké pozemkové úděly s paroiky do dědičné držby. Nejdříve obdarovali své příbuzné. Ioannes Palaiologos obdržel jako pronii ostrov Mitylene a Rhodos; podobně i další osoby spřízněné s rodem Palaiologů dostávaly velké úděly. Tato pozemková panství byla vybavena imunitami, čímž se feudálové stali do značné míry nekontrolovatelnými. Tendence komnenovské hospodářské politiky se v pozdně byzantském období zcela rozvinuly a naplnily.

V obchodní politice Palaiologové mnoho nezískali; střídavě se opírali o Janovany či Benátčany, kteří si svoji pomoc dali zaplatit celními výhodami v západním i východním Středozeří a později i v Černomoří. Vzhledem k tomu, že celní poplatky tvořily důležitý obchod a byly pramenem velkých příjmů, Byzanc tím ztrácela velké peněžní hodnoty. Obnovený stát si pomáhal tradičními nepopulárními opatřeními, jež postihovala zejména byzantské rolnictvo daňovým zatížením a zvyšováním dávek. Není divu, že došlo již v samých počátcích vlády palaiologovské dynastie k velkému povstání rolníků v Bithýnii, jež vypuklo rok po instalaci byzantského panství na Bosporu. Povstání bylo vyvoláno nespokojeností pohraničních rolníků zvaných akritai, kteří střežili východní hranici. V době Nikajského císařství byli zbaveni placení daní a povinností, nyní však s nástupem Palaiologů na trůn byli zdaňováni. Tato nová hospodářská reforma likvidovala prakticky strážce a ochránce východní hranice, což usnadnilo pronikání osmanských Turků.

Dynastie Palaiologů nastoupila rovněž za velmi složité mezinárodní politické situace. Michael VIII. se snažil sňatkovou politikou čelit různým nepřátelským konstelacím, usiloval o soulad, ale úplný úspěch byl už předem vyloučen. Diplomatické manévrování ve sňatkové politice bylo jen dočasně zárukou klidnějšího

vnitřního i zahraničního vývoje. Aby císař zabezpečil severní hranici, dal jednu ze svých dcer za manželku bulharskému caru, druhou provdal za císaře v Trapezuntě, třetí za syna epirského despoty, čtvrtou nabídl mongolskému chánovi Zlaté hordy a pátou poslal k Ilkhánovi do Persie. Jeho nejstarší potomek, syn Andronikos, byl jmenován jeho nástupcem a stal se manželem dcery uherského krále. Takto prozíravě rozehraná diplomacie však nezachránila Byzanc od nového nebezpečí ze Západu.

V západní Evropě se rozvinula nepřátelská kampaň proti Palaiologům na byzantském trůně a vytvořilo se několik skupin, které se nechtěly smířit se ztrátou svých pozic v bývalém Látinském císařství. Proto se opět vynořila obnovená idea křížáckého tažení proti Byzanci a byla rozvinuta nová agitace za obnovení latinského panství na Bosporu.

Prvý, kdo aktivně vystupoval proti Byzanci, byl uprchlý bývalý představitel Latinského císařství Balduin II., který našel velkého podporovatele svých plánů v osobě Manfreda Sicilského. Tento význačný představitel Hohenštaufů převzal pozice Normanů nejen na Sicílii, ale i v Epiru, v Albánii a na pobřeží severního Řecka, odkud pak vojensky připravoval útok proti Soluni a Konstantinopoli. Papež však nebyl příliš nakloněn křížové výpravě vedené německými Hohenštaufy. Situace se podstatně změnila v roce 1266, kdy na papežovo pozvání přišel do Itálie Karel z Anjou, hrabě provensálský, bratr Ludvíka IX., a u Beneventa Manfreda porazil. Karel z Anjou se stal po vítězné bitvě králem sicilským a neapolským; byl hlasatelem nového tažení proti Byzanci v oblasti, která byla říši tradičně nepřátelská – na Sicílii. V roce 1267 pak papež Kliment IV. spolu s Karlem z Anjou uzavřel ve Viterbu smlouvu o přátelství, k níž se připojil svržený latinský císař Balduin II. Nebezpečná situace pro Byzanc se ještě více vyhrotila poté, co se hlavní představitelé organizovaného útoku sblížili na základě uzavřených nových sňatků. Balduinův syn Filip si vzal za ženu Beatrici, dceru Karla z Anjou. K nim se přidal i z Byzance vyhoštěný Guillaume Villehardouin, který se nemohl smířit se svým pokořením ani se ztrátou panství na Peloponésu, a proto toužil po odvetě. Spojil se s Karlem z Anjou a spojenectví upevnil novým sňatkem. Jeho dcera Izabela, v této době dědička již ztraceného „morejského panství“, si vzala za manžela syna Karla z Anjou, Filipa. Karel z Anjou se poté za výrazné pomoci benátské městské republiky a papeže prosadil na balkánské půdě, kde byl prohlášen v roce 1272 „albánským králem“. O rok později (1273) se připojili ke Karlovi z Anjou i Srbové a Bulhaři, kterým toto spojenectví slibovalo kořist ze společného postupu proti Byzanci. Okruh nepřátel byzantské říše se tím nebezpečně rozšířil a vládnoucí dynastií nezbývalo nic jiného než uchýlit se k použití osvědčených diplomatických manévřů a komplotů v zahraniční politice.

Michael VIII., který se ocitl ve velmi svízelném postavení, se snažil rychlým diplomatickým tahem rozbít západní koalici. Jedinou možnou obranou bylo tvářit se tvář tolika nepřátelům rozvinout tradiční diskusi o unii s katolickou církví a tím ulomit hrot současné papežské politiky, nepřátelsky namířené vůči Byzanci. Argu-

kalisto papež
sblížením s uherským králem
sblížením s uherským králem

menty pro pasivní tažení do východního Středomoří, kterým se papežská politika propůjčovala či sama je inspirovala, měly být odstraněny.

Nebezpečí na Balkánu hrozící ze strany Srbů a Bulharů se císař snažil čelit sblížením s uherským králem, ale i se Zlatou hordou (1272). Zároveň se však jeho vyslanci představili na dvoře francouzského krále Ludvíka IX. a pokoušeli se ho ovlivnit při rozhodování o cíli křížové výpravy. Ludvík IX. se skutečně rozhodl pro tažení do Tunisu, na které se měl podílet vojenskou pomocí i Karel z Anjou. Načas tedy křížové tažení proti Byzantincům bylo zažehnáno.

Jednání o unii probíhalo v několika fázích. Prvé kroky byly učiněny již za papeže Urbana IV. (1261–1264) a jednání pokračovalo za Klimenta IV. (1264–1268). Teprve za Řehoře X., který byl Byzanci nakloněn, se dospělo k pozitivnějším výsledkům. Díky diplomatickému umění císaře Michaela VIII. se podařilo uzavřít unii s papežem dříve, než Karel z Anjou mohl vyhlásit dlouho připravovanou křížovou výpravu proti „schizmatickým Řekům“.

V Byzanci byla otázka unie velice odvážným krokem. Císař ji bral jen jako nutný politický kompromis vůči Západu; to bylo však těžké vysvětlit prostému ortodoxnímu lidu, který nedávno skončil s latinskou invazí a nyní znovu slyšel v chrámech o připravovaném jednání s papežem.

to je unie
skutečně to
je fašistická
neoběť
Církevní
ca (někdy)
mo, ale má
předně
by a do (ca)
špatnou
co na obou
stranách

Původní nadšení projevované při vítání císaře v Konstantinopoli pomalu opadávalo, a to ze dvou důvodů. Veřejné mínění odsuzovalo jeho tvrdý postoj vůči legitimnímu nástupci Ioannu Laskarisovi, který byl z jeho příkazu oslepen a zbaven nástupnictví. Církevní hodnostáři, zprvu velice přátelští, ochladli po císařově pokusu o dialog se Západem. Arsenius, konstantinopolský patriarcha, který přišel do Konstantinopole z Nikaie, začal ostře vystupovat proti panovníkovi a označil jej za uzurpátora trůnu. Michael Palaiologos zbavil v roce 1266 Arsenia úřadu a na jeho místo dosadil patriarchu Iosefa. Po odstranění patriarchy Arsenia došlo ke kritickému hnutí mezi lidem, v jehož čelo se postavil sám Arsenius. Jeho přívrženci se nazývali arsenité a byli zapřísáhlými odpůrci unie. Arsenité vzbudili velký ohlas mezi prostými věřícími; když vešlo ve známost, že by byzantská církev měla opět uznat svrchovanost papeže, rozpory v církvi se prohloubily. Sám patriarcha Iosefos nebyl dostatečně horlivým stoupencem unie, a proto jej císař sesadil. Nový patriarcha Ioannes Bekkos, muž velice vzdělaný, původně archivář, rovněž nejdříve s vyhlášením unie váhal, ale později ji propagoval. Michael VIII. si byl vědom výhod, které mu zaručovala unie ve světové politice, a proto i uvnitř říše na ní důsledně setrval a ostře pronásledoval ty, kteří se postavili proti ní. Problém byl v tom, že nedávné působení Latinů v Byzanci bylo ještě v příliš živé paměti a že unie tato léta velké poroby a útisku znovu připomínala. Ti, kdo nesouhlasili s unií, byli žalářováni, ať již pocházeli z vládnoucího rodu Palaiologů nebo byli prostými příslušníky byzantského lidu. Jak uvádí byzantský kronikář Pachymeres, řada významných odpůrců unie byla odvezena na ostrov Lesbos a do Malé Asie (do Nikaie).

Znění budoucí unie připravili Theofanes, metropolita nikajský, a velký logothet Georgios Akropolites. Význačnými body navrhovaného textu byla formulace o svrchované moci papeže v křesťanské církvi, jurisdikce papeže v kanonických otázkách a uvádění jména papežova při bohoslužbách. Zároveň se císař Michael VIII. zavázal vojensky zasáhnout proti narůstající moci kočovných Mongolů. Po dramatické plavbě dospěli císařovi vyslanci s textem unie do Lyonu, který byl zvolen za hlavní město jednání. Hlavními aktéry lyonského zasedání, které započal 6. 7. roku 1274, byli již zmíněný Georgios Akropolites za byzantskou stranu a františkánský teolog Bonaventura za stranu západní. Tomáš Akvinský, který se měl rovněž zúčastnit jednání a který se na ně teoreticky připravoval, se vypravil z Neapole, ale cestou do Lyonu zemřel.

Unie uzavřená v Lyonu předešla útok Karla z Anjou a byla velkým vítězstvím papeže Řehoře X. Pro Byzanc byla důležitým úspěchem pouze z mezinárodněpolitického hlediska. V náboženských otázkách unie mnoho neznamenala. Byzantské veřejné mínění se vzbouřilo proti svrchovanosti Říma a papežova kardinála se do Konstantinopole nepodařilo prosadit.

Masové vystoupení proti unii ztrácelo již jednoznačně náboženský ráz, nebezpečně se přibližovalo kritice vládnoucí dynastie a našlo vyjádření v četných pamfletech na vládnoucí vrstvy. Nejnenáviděnější byl patriarcha Ioannes Bekkos, který byl v dobové publicistice často napadán (1278–1282) a jeho pozice se povážlivě oslabovala.

V době lyonského jednání využil Michael VIII. situace a zaútočil na anjouovské pozice v Albánii. Dobył strategicky důležité pevnosti jako Berat, Butroton a přistoupil k obléhání Avlony a Dyrrhachia. Podobně se snažili Byzantinci získat převahu na Euboi a na ostrovech v Egejském moři (1276).

Formálně uzavřená unie se západní církvi však nebyla dlouhodobou zárukou míru a klidu mezi Východem a Západem. V roce 1278 zemřel Guillaume Villehardouin. Jeho smrtí připadlo bývalé Achajské knížectví na Peloponésu Karlovi z Anjou. I když v této době již achajské panství bylo dávno integrální součástí obnovené byzantské říše, odchod Guillaumea Villehardouina posloužil Karlovi z Anjou za záminku k novému útoku na Byzanc, který záhy tradičně zahájil obsazením albánského pobřeží. Jeho tažení bylo vedeno za přímého souhlasu papeže Martina IV. Sám papež označil byzantského císaře Michaela VIII. za heretika, uzavřel v roce 1281 v Orvieto novou alianci s Karlem z Anjou, s titulárním „latinským císařem“ Filipem II., synem Balduina II., a s Benátkami. Zdálo se, že se situace bude ještě jednou nebezpečně opakovat, protože na stranu Karla z Anjou se znovu připojili nejen Bulhaři a Srbové, ale i odbojní řečtí archonti z Thessálie a Epiru. Císař hledal rychle pomoc u uherského krále, a mamlúckého sultána v Egyptě, který mu poslal lodě, a u chána Zlaté hordy. Kromě toho se Michael VIII. snažil získat na svou stranu Petra Aragonského, který byl úhlavním nepřítelem Karla z Anjou, a jak se později ukázalo, nešetřil přítom zlatem.

Karel z Anjou připravoval novou křížovou výpravu proti Byzanci na rok 1283, ale v roce 1282 nastal zvrát v politických událostech. Tehdy vypuklo na Sicílii velké povstání proti nenáviděnému francouzskému panství, známé jako Sicilské nešpory. Během těchto březnových událostí v Palermu bylo mimo jiné spáleno i loďstvo Karla z Anjou připravované na křížové tažení proti Byzanci. V srpnu roku 1282 přijel Petr Aragonský na Sicílii a Karel z Anjou byl odtud vyhnán. Smrtné nebezpečí hrozící ze Západu bylo zažehnáno díky obratně vedené byzantské diplomacii, orientující se v této době na silně sociálně motivované protifrancouzské hnutí na Sicílii.

Císař Michael VIII. se však z tohoto mezinárodního úspěchu dlouho neradoval. Zemřel v prosinci v roce 1282 v malé vesnici v Thrákii, kam se vypravil ztrestat odbojné feudály. Po smrti byl odsouzen nejen latinskou církví, která v něm spatřovala heretika, ale i ortodoxním klérem a byzantským lidem, který v něm viděl zrádce pravé víry a latinofila.

Bilance Michaelovy vlády byla rozporuplná. Nebylo doceněno jeho velké dílo obnovitele byzantské říše, jemuž věnoval tolik síly a energie. Naopak mnoho dalších problémů v zahraniční politice a zejména uvnitř říše zůstalo jeho následníkům. Nejpalčivějšími z nich byly neuspokojivá hospodářská situace a ideologicko-náboženské neshody vyvolané unií. V ortodoxních kruzích začaly vítězit extrémní proudy netolerantního směru. Tzv. zeloté (horlivci) tvořili spolu s arsenity nekompromisní skupinu v církvi. Za kompromisním a formálním uzavřením církevní unie se Západem stály v podstatě jen někteří vysoce vzdělaní duchovní hodnostáři zvaní *politikoi*, k nimž náležel sám patriarcha Ioannes Bekkos, Konstantinos Melitenios a Georgios Metochites. Tito představitelé špičky byzantské inteligence projeví schopnost slevovat z přísných náboženských dogmat a domýšlet další vývoj a osud říše vzhledem k naléhavým politickým cílům, se kterými se Byzanc musela vyrovnávat zejména v oblasti zahraničních vztahů. Obnovením říše se však nepodařilo zdolat separatismus řeckých oblastí, jako byl Epirus nebo Thessálie, kde si velcí feudálové odvykli podřizovat se ústřední konstantinopolské vládě a uplatňovali dvojakou politiku, která neměla daleko od zrádných úmyslů a komplotů.

Na Balkáně zůstali nebezpečnými rivaly Byzance Bulhaři a Srbové až do konce byzantské říše. Byzantská vláda se rovněž nemohla spolehnout na námořní obchodní republiky Benátky a Janov. Obě byly nespolehlivými spojenci sledujícími jen svoji ekonomickou prosperitu a výhodné strategické postavení ve Středozeří a později i v Černomoří. Těžily z nově uzavřených smluv s Byzancí z roku 1275 a zůstávaly suverénními pány na moři, přestože Byzanc obnovila po roce 1261 své loďstvo. Císař Michael VIII. byl zavázán janovské signorii za pomoc, kterou mu poskytla při znovudobývání Konstantinopole. Zároveň však se snažil vyjít a žít v přátelských vztazích i s benátskou republikou, která velice žárlivě sledovala svého rivala Janov ve vodách Středozeřího moře. Výsledným postojem vlády bylo proto lavírování a politické kompromisy.

byzanci na rok 1283, puklo na Sicílii velké ako Sicilské nešpory, né spáleno i loďstvo

V srpnu roku 1282 d vyhnán. Smrtné ě vedené byzantské ované protifrancouz- u dlouho neradoval. 1 se vypravil ztrestat , která v něm spatřo- , který v něm viděl

ěno jeho velké dílo ě. Naopak mnoho ůstalo jeho následní- ětuace a ideologicko- ěaly vítězit extrémní ělu s arsenity nekom- ěřením církevní unie ěvní hodnostáři zvaní istantinos Melitenios ě inteligence projevíli ět další vývoj a osud ězanc musela vyrov- ě se však nepodařilo ěessálie, kde si velcí ěvládě a uplatňovali ě komplotů.

. Srbové až do konce out na námořní ob- ěspojenci sledujícími ěavení ve Středozeří ě Byzancí z roku 1275 ěila po roce 1261 své ě pomoc, kterou mu ě se snažil vyjít a žít ěrlivě sledovala svého ěostojem vlády bylo

Již v roce 1263 se v blízkosti Nauplia střetlo loďstvo janovské a benátské a v této námořní bitvě zvítězili Benátčané. Byzanc však neváhala uzavřít v roce 1265 s poraženými Janovany novou obchodní dohodu, ve které jim nejen obnovovala stará práva a privilegia, ale zároveň je podstatně zvýhodňovala v Konstantinopoli. Roku 1267 byla přidělena Janovanům čtvrť Galata, která se stala důležitým opěrným bodem janovské republiky, obchodním a strategickým centrem, odkud vyjížděli janovští kupci do oblasti Černého moře. Tak započala éra velké prosperity janovských kupců, kteří od této doby zprostředkovávali směnu zboží mezi západní Evropou a Černomořím; Konstantinopol a Galata byly pro ně jen překladiště a skladiště zboží.

Východní hranice Byzance byla nechráněná a zanedbávaná. V důsledku toho byla otevřena útočníkům, kteří na sebe nenechali dlouho čekat. Mongolové vtrhli do Malé Asie, dobyli v roce 1258 Bagdád a seldžucké Turky učinili svými vazaly. Tím byla porušena dočasná rovnováha mezi Seldžuky a Nikajským císařstvím. Mongolská říše pod vedením chána Hulagu se rozkládala od Indie až po Malou Asii. Mongolové způsobili pohyb tureckých kočovných kmenů, přičemž docházelo k ostrým střetům mezi pravoslavným obyvatelstvem a islámskými Ghazy. Turecké kmeny začaly pronikat kolem roku 1270 do úrodného údolí západní Malé Asie, do nebezpečné blízkosti byzantské hranice. Stará opevněná města se mohla jen dočasně bránit a chránit obyvatelstvo, které v nich nacházelo krátkodobé útočiště. Města byla od sebe značně vzdálená, což ztěžovalo přísun vojenské pomoci zejména z Konstantinopole. Michaelovu synu Andronikovi se v roce 1278 částečně podařilo zastavit turecké kmeny v údolí řeky Meandros, ale o dva roky později, v roce 1280, bylo již toto území definitivně obsazeno muslimskými Turky. Jediným schopným protivníkem Mongolů byli egyptští mameluci, kteří se dostali k moci převrácením v roce 1250 a udrželi si své postavení po dobu vlády dynastie Ajjubovské, tj. až do 16. století. Jestliže se Byzanc nemusela bezprostředně obávat útočných mameluků, kteří ukončili v roce 1291 panství západních křižáckých států v Levantě dobytím pevnosti Akry, o to bezprostředněji se jí týkaly mongolské vpády. Proto přistoupil císař Michael ke sblížení se Zlatou hordou prostřednictvím sňatkové politiky, aby tak neutralizoval mongolské útoky v Malé Asii a na Balkáně a zabránil sblížení Zlaté hordy a Bulharů, jejichž vojska v roce 1264 a 1271 vyplenila Thrákiu tak, že — jak uvedl byzantský kronikář Nikeforos Gregoras — tu nezbyl kousek úrodné půdy.

Obnovená byzantská říše neměla však sílu ubránit se náporu ze Západu i z Východu. Podařilo se nanejvýše odrazit útoky vedené ze Západu, a to za cenu kompromisu, který stál byzantskou říši mnoho po stránce vojenské i ekonomické. Byzanc se vyčerpala finančně a úpadek ještě urychlila opatření nástupce císaře Michaela, Andronika II.

Období vlády Andronika II. Palaiologa a Andronika III.

Relativně dlouhá vláda císaře Andronika II. (1282–1328) nepřinesla říši stabilitu. Byzanc územně ztrácela, mizela zcela soudržnost říše a ochabovaly vztahy mezi provinciemi a ústřední mocí. Andronikos II. byl oficiálně uznán jako spolucísař Michaela VIII. roku 1272. Hodnost spolucísaře mu byla potvrzena dekretem, jímž byla stanovena nejen účast a podíl na vedení státu, ale byl mu přiznán i titul autokratora. Znamenalo to, že v byzantském státu se přistoupilo k novému statutu vládnoucí palaiologovské dynastie, jímž bylo určováno, kteří členové vládnoucího rodu budou ovládat území říše. Palaiologové se tak museli o správu říše dělit a jednotliví členové císařské rodiny a nejbližší příbuzní se stávali mocnými autonomními zeměpány a zároveň i největšími vlastníky půdy. Římská koncepce nedělitelnosti státu byla podstatně narušena. Tím se posílily i tendence decentralizačního vývoje v říši, jehož počátky spadají již do období latinské nadvlády.

K vítězství byzantské aristokracie přispěla skutečnost, že pronie se stala dědičnou držbou. Renta a poplatky, které dříve plynuly do státní pokladny, se stále více soustřeďovaly v rukou feudála. Toto odčerpávání finančních zdrojů mělo dalekosáhlé důsledky pro státní pokladnu a ovlivňovalo finanční politiku a organizaci vojenského života v říši. V této době zcela upadly vrstvy rolnického obyvatelstva a drobné aristokracie. Rovněž se značně oslabilo vojenská síla státu, zejména pozemní armáda, a podstatnou měrou se zredukovalo i válečné loďstvo. Místo nich nastoupila žoldnéřská armáda, jež kořistila ze svízelné situace říše. Byzanc v době Andronika II. neměla více než 3 000 mužů jízdního vojska a asi 20 vojenských lodí. I tento malý počet byl udržován z dávek a daní, jež byly vymáhány z rolnického obyvatelstva. Většina peněz ze státní pokladny byla určena na zaplacení pohledávek a půjček italským republikám, které musel byzantský stát pravidelně splácet, protože jinak hrozilo nebezpečí, že by se mohly připojit i k některému ze západních nepřátel Byzance. Hospodářské i vojenské kompromisy vedly ke stálým ústupkům vůči italským státům: říše se stávala stále zranitelnější, zejména na moři.

Napětí mezi italskými republikami ve vodách Středoziemního moře se nezmírnilo. Právě naopak. Koncem 13. století, v roce 1291, poté, co padla poslední křižácká pevnost Akra v Levantě, se obě republiky snažily vynahradit si hospodářské ztráty způsobené ústupem křižáků na území byzantské říše. Do konfliktní situace se dostaly Benátky a Janov v roce 1294 a v roce 1302. Tehdy Byzanc vstoupila do konfliktu v naději, že vytěží z nepřátelství obou republik, ale bylo tomu naopak. Říše v námořních bitvách jen ztratila, a to jak hmotně, tak na lidských životech. Bylo třeba přistoupit znovu ke smíru a k jednání s oběma městskými státy. Benátčané v této době získali ostrovy v Egeidě a Janované, kteří již měli Galatu v Konstantinopoli, se zmocnili v roce 1304 ostrova Chiu. Tím výrazně posílili své postavení na pobřeží Malé Asie, ve Smyrně a ve Fokidě. Vzhledem k tomu, že získali právo těžby cínu a podíl z těžby aluminiových dolů v této oblasti, znamenalo to pro ně velké hospodářské posílení.

přinesla říši stabilitu. Labovaly vztahy mezi znám jako spolucísař rzena dekretem, jímž yl mu přiznán i titul jilo k novému statutu členové vládnoucího li o správu říše dělit távali mocnými auto- y. Římská koncepce i tendence decentrali- atinské nadvlády. pronie se stala dědič- okladny, se stále více zdrojů mělo dalekosá- politiku a organizaci lnického obyvatelstva á síla státu, zejména é loďstvo. Místo nich e říše. Byzanc v době asi 20 vojenských lodí. ymáhány z rolnického na zaplacení pohledá- tát pravidelně splácet, kterému ze západních y ke stálým ústupkům éna na moři. ího moře se nezmírni- adla poslední křižácká t si hospodářské ztráty i konfliktní situace se y Byzanc vstoupila do ale bylo tomu naopak. c na lidských životech. ěma městskými státy. ů, kteří již měli Galatu ým výrazně posílili své Vzhledem k tomu, že této oblasti, znamenalo

Ani za Andronika II. se nezmírnilo nebezpečí hrozící ze severu od srbského a bulharského státu. Zejména nástup cara Miljutina budil velké obavy, a proto se Andronikos v roce 1291 rozhodl provdat za něho dceru Simonidu. Díky tomuto sňatku se skutečně podařilo zhruba na dvacet let zklidnit severní hranici Byzance a vytvořit relativně přátelské vztahy mezi oběma zeměmi.

Mnohem komplikovanější situace však nastala na východní hranici, kam začali do bývalých domén Seldžuků pronikat osmanští Turci, kteří se stali trvalou hrozbou pro byzantský stát.

Andronikos II. se snažil o záchranu maloasijských oblastí zvláště v období let 1293–1295, kdy byl do čela armády postaven schopný velitel Alexios Filantropenos. Tento vojevůdce, proslavený několika vítězstvími nad Turky, se však postavil proti Konstantinopoli a proti představitelům palaiologovské dynastie. Byl to vážný pokus využít daleko od centra říše místního vojska pro separatistické cíle. Jeví se zároveň jako jeden z dokladů, že obranný systém vytvořený v obdobích Nikajského císařství byl za císaře Andronika II. definitivně rozbit. Do roku 1300 zůstávaly v Malé Asii v byzantských rukách jen malé ostrůvky izolovaných měst obklopené tureckými kmeny. Nejútočnější z nich byli Osmané v Bithýnii. Ještě v roce 1302 proti nim poslal Andronikos II. svého syna Michaela IX., který však byl krutě poražen v blízkosti Nikomedie. Zakladatel malého tureckého emirátu v Bithýnii Osman záhy rozšířil své území o Nikomedeiu, Nikaiu a Brussu. Z tohoto emirátu vzešla velká osmanská říše, jež později tragicky rozhodla o osudu byzantské civilizace. Další osmanské emiráty Aydınský a Mentеше severně a jižně od řeky Meandru začaly útočit na maloasijské pobřeží a ostrovy, zejména na Rhodos, který odolával jejich náporům pod vedením rytířského řádu johanitů do roku 1308. Emír aydınský v roce 1304 dobyl Efesos a Smyrnu a svými pirátskými akcemi ztrpčoval život maloasijskému řeckému obyvatelstvu na pobřeží i na přilehlých ostrovech.

Andronikos II. hledal intenzivně pomoc proti osmanským útokům v Malé Asii. Počátkem 14. století po bitvě u Magnesie se rozhodl pro radikální vojenskou pomoc, pro nájem žoldněřského vojska. Najal katalánskou kompanii, což byli žoldněři, kteří několik let bojovali na Sicílii pod vedením aragonského krále proti Karlovi II. z Anjou. V roce 1302 byla armáda rozpuštěna a jejich velitel Roger de Flor se snažil uplatnit se v Byzanci. Byzantský císař vojáky přijal na měsíční žold. Cizí námezdné vojsko na území Byzance bylo však spíše danajským darem než pozitivní pomocí. V roce 1303 přibylo do Konstantinopole na 6 500 Katalánců, kteří vyplenili okolí a zázemí hlavního města. Roku 1304 se sice přemístili do Malé Asie, aby bojovali proti osmanským Turkům, jak bylo dohodnuto, brzy se však stáhli zpět ke Kallipoli, kde chtěli přezimovat. Navíc docházelo k častým sporům mezi předáky katalánského vojska a byzantskými veliteli o žold a o finanční vyrovnání. Syn Andronika II. Michael IX., pověřený jednáním s Katalánci, těžko obstarával peníze na jejich vyplácení a na vydržování. Po smrti svého velitele Rogera de Flor se armáda definitivně rozhodla setrvat v okolí Kallipole a vytvořit si zde jakýsi model španělského státu. Navíc vyjžděli do thráckého území, decimo-

vali zemědělské obyvatelstvo a byli skutečnou pohromou a drahou cenou za několik efemérních vítězství nad Osmany v Malé Asii. Z Thrákie pořádali loupežné případy až k Soluni a na Chalkidiku a vyloupili i athoské kláštery. Nakonec je přijal do svých služeb francouzský vévoda Walter de Brienne, který stál v čele Athénské království, jednoho ze zbytků latinského panství ve středním Řecku. Vévodství athénské jim padlo za obět' a poté následovalo i vévodství thébské. V letech 1311–1388 se na troskách athénsko-thébského království vytvořilo katalánské panství, jež již nemělo nic společného s plány Andronika II., tj. zabezpečit Byzanc proti vnějším, osmanským nepřátelům, ale stalo se nežádoucím útvarem, který si v ničem nezadal s kořistnickou politikou bývalých latinských dobyvatelů.

I když statut o nástupnictví v palaiologovské dynastii předpokládal bezkonfliktní vládu, nebylo tomu tak. Prvé spory se objevily v roce 1294, kdy byl za nástupce Andronika II. prohlášen jeho spolucísař Michael IX., císařův syn z prvního manželství, jehož matkou byla Anna Uherská. Druhá manželka Andronika II., Irena Jolanda z Montferratu, však požadovala kategoricky vládu pro své tři syny, a to podle západního lenního systému; chtěla byzantskou říši rozdělit a jednotlivé oblasti udělit synům způsobem, který, jak uváděl kronikář Gregoras, byl „neslýchanou věcí“ a odporoval římské koncepci nedělitelnosti říše. Císař se postavil proti a Irena se rozhořčeně odebrala do Soluně. Za spoluvládce si Andronikos zvolil roku 1316 svého stejnojmenného vnuka, staršího syna Michaela IX., kterého měl původně ve velké oblibě. Sympatie však rychle opadávala a měnila se ve výrazné nepřátelství, když u Andronika III. vzrůstala touha po moci a po vládě. Z těchto důvodů se podílel na likvidaci svého mladšího bratra. Jeho otec Michael IX. tuto ztrátu nepřežil a zemřel v roce 1320. Rok poté (1321) vypukla občanská válka známá jako válka dvou Androniků, která pustošila Byzanc do roku 1328.

V této občanské válce nedošlo k žádné velké bitvě, jen k přemísťování armád obou císařů, čímž pochopitelně nejvíce trpělo zemědělské obyvatelstvo. Nejpostiženějšími oblastmi byly Thrákie, Thessálie a Makedonie. Za mladým Andronikem III. stála bohatá šlechta, feudálové, za jejichž služby mladý císař platil udělením proníí. Zároveň se však snažil získat pro svou politiku i střední vrstvy a rolnické obyvatelstvo tím, že je zbavil daní, které musely platit za císaře Andronika II. Takovýmto způsobem si zajistil Andronikos III. úspěch právě v Thrákii. Občanská válka se však promítla i do zahraničních vztahů na Balkáně zvláště poté, co se rozšířila až na území Makedonie. Balkánské státy Srbsko a Bulharsko zasáhly do vnitřního vývoje byzantské říše. Zatímco Srbové v čele se Štěpánem Urošem III. stáli na straně Andronika II. Staršího, bulharský car Michal Šišman podporoval Andronika III. Rovněž makedonská města v čele se Soluní a oblasti v Thrákii se přidaly k Andronikovi III. a pomohly mu význačnou měrou na cestě k trůnu v Konstantinopoli. Andronikos II. musel abdikovat, odešel do kláštera a ve věku 73 let zemřel. S ním odešel i jeho význačný sekretář a představitel byzantského humanismu Theodoros Metochites.

a drahou cenou za
kláštery. Nakonec je
ne, který stál v čele
í ve středním Řecku.
i vévodství thébské.
království vytvořilo
dronika II., tj. zabez-
stalo se nežádoucím
bývalých latinských

okládal bezkonfliktní
kdy byl za nástupce
syn z prvního manžel-
Andronika II., Irena
pro své tři syny, a to
rozdělit a jednotlivé
Gregoras, byl „neslý-
še. Císař se postavil
ládce si Andronikos
Michaela IX., kterého
ivala a měnila se ve
po moci a po vládě.

a. Jeho otec Michael
1) vypukla občanská
yzanc do roku 1328.
přemístování armád
yvatelstvo. Nejposti-
nladým Andronikem
císař platil udílením
dní vrstvy a rolnické
císaře Andronika II.
v Thrákii. Občanská
š zvláště poté, co se
Bulharsko zasáhly do
ěpánem Urošem III.
Šišman podporoval
oblasti v Thrákii se
ou na cestě k trůnu
o kláštera a ve věku
lstavitel byzantského

Občanská válka v letech 1321–1328 znamenala prohloubení společenské, ekonomické a politické krize v Byzanci. Nejvíce postihla zemědělské obyvatelstvo a střední vrstvy. Do popředí se dostaly význačné rody, zejména ty, které podporovaly mladého Andronika III., např. Kantakuzenové. Z nich přední místo zaujímal Ioannes Kantakuzenos, vrchní velitel armády a pravá ruka Andronika III. V podobném postavení se ocitl Syrgiannes, správce Soluně, a Apokaukos, správce státní pokladny. Všichni uvedení vysokí hodnostáři byli zároveň největšími vlastníky půdy, zejména Ioannes Kantakuzenos, který během první občanské války za své služby získal obrovské pozemkové údíly v severní Thrákii, Makedonii a Thessálii. Jeho příkladu následovali i jiní feudálové; připravovali si cestu k dalším hospodářským zvýhodněním a k politickým aspiracím, které později realizovali v druhé občanské válce a v době povstání zelotů v Soluni v letech 1342–1349. První občanskou válkou nejvíce získali velcí feudálové a nepřátelé ze severu i z východu, kteří pronikali na oslabená místa byzantské říše. Jedním z nich byla severozápadní část Malé Asie, kam se v roce 1326 probojoval osmanský sultán, a hlavním sídlem osmanské říše učinil město Brusu.

Andronikos III. (1328–1341) se pokusil o řadu reforem, jež měly posílit byzantskou společnost. Aby se odstranila korupce, již se vyznačovalo období vlády Andronika II., dal v roce 1326 podnět k vytvoření instituce „generální soudy římské“, složené ze čtyř členů; dva z nich byli zástupci církve, dva byli světský úředníci, kteří podléhali bezprostředně císaři. Jejich moc byla prakticky neomezená a jejich rozsudky neodvolatelné. Kromě této centrální instituce vznikly lokální soudy v Soluni, na ostrově Lemnu a na Peloponésu, zřejmě jako důsledek decentralizace. Důležité bylo, že do těchto úřadů pronikli zástupci církve, což bylo příznakem toho, že ortodoxní církev rozšířila svůj vliv do tribunální jurisdikce světské a že se značně rozšířila její pravomoc ve státě. Hlavním inspirátorem v tomto směru byl Ioannes Kantakuzenos, který rozhodoval nejen o vnitřních záležitostech říše, ale významnou měrou ovlivňoval i zahraniční politiku Andronika III. Na první pohled nedocházelo v zahraniční politice ve srovnání s vládou Andronika II. k velkým změnám. Rozhodnější postoj zaujal vůči slovanským státům na severu, zejména vůči Srbům. Prvým krokem byla snaha získat pevnější pozice v Thessálii a Epiru, kam začali Srbové nebezpečně pronikat po vítězné bitvě nad Bulhary u Velbuždu v roce 1330.

K italským republikám, zejména k Janovu, se Andronikos III. postavil jednoznačně nepřátelsky a nepovažoval je za spolehlivé spojence. Jeho nedůvěra v pozitivní spojení s italskými signoriemi zřejmě vznikla poté, co se dověděl o nepřátelské lize proti Byzanci, která se vytvořila v Avignonu v roce 1334. Andronikos III. jí čelil na návrh Ioanna Kantakuzena spoluprací a jednáním s tureckými emiráty tak, že uzavíral se vzájemně znepřátelenými emiráty dohody. Sledoval tím oživování vzájemné nevráživosti mezi jednotlivými kmeny v dosud nejednotném osmanském světě a zároveň hledal i protiváhu vůči hrozícím útokům ze Západu. Dohody s osmanskými emiráty se ukázaly v následujících desetiletích nespolehlivé. Nepřines-

ly říši ochranu východních hranic a navíc přispěly k tomu, že západní svět lhostejně přihlížel tragickému konci byzantského státu.

Výsledkem alespoň částečně pozitivním bylo v roce 1320 získání ostrova Chiu a oslabení západní protibyzantské ligy řízené římským papežem, ke které se připojily kromě Benátek i ostrovy Rhodos a Kypr.

Zádné dohody však nezastavily agresivitu osmanských Turků. Bylo to zřejmě již po bitvě u Pelekanonu v roce 1329, kdy vítězný sultán Orchan rozhodl v potupné mírové smlouvě, že Byzanc bude platit Osmanům roční tribut ze všeho, co jí zůstalo v Bithýnii. V dalších letech (1331–1337) padla největší tamější města Nikaia a Nikomedeia. Byzanci zůstala v Malé Asii jen města Filadelfie a Herakleia na Pontu, zcela utopená v tureckém obklíčení. V této zoufalé situaci musel Andronikos III. opět uzavřít mírovou smlouvu s emirátem Aydinským (v roce 1335). Východní hranice tak již definitivně zůstávala nechráněna a byla vydána na pospas osmanské agresi.

Hospodářský vývoj pozdní Byzance

Starší bádání zdůrazňovalo, že hospodářský úpadek pozdní byzantské společnosti vedl neodvratně k pádu říše v roce 1453. Avšak s objevením nových písemných pramenů zejména k dějinám dálkového obchodu, k hospodářským dějinám a díky rozvoji středověké archeologie v Řecku dochází v současné době k přehodnocování jednostranných závěrů. Představitelé současné byzantské historiografie hledají naopak prvky kontinuity vývoje v městském životě, řemeslné výrobě a věnují pozornost adaptaci byzantského středního stavu ve sféře obchodního podnikání, ovládaného v této době výhradně italským obchodním kapitálem.

Decentralizační faktor, který byl bezesporu negativním jevem v politickém životě pozdní Byzance, měl však i druhou stránku. Rozpadem staré administrativní soustavy velkých oblastí (*themata*) se vytvořily menší správní celky (*katapanikia*). Důležitou roli v nich hrálo provinční město řízené nejčastěji správcem (*kefale*), který byl původně velkým pozemkovým vlastníkem. Zároveň byl vybaven politickou, správní, vojenskou a fiskální pravomocí. Město takto spravované bylo stále ještě silnou jednotkou v soustavě feudálních vztahů pozdní Byzance.

Známa velká emporia Konstantinopol a Soluň pokračovala v řemeslné výrobě i v dálkovém obchodu. Taktéž tomu bylo i v dalších městech nacházejících se převážně v evropské části říše. Převládajícím typem městského osídlení v tomto údobí byla města s opevněnou akropolí (*ano polis*) tyčící se nad podhradím (*kato polis*). Tento typ nacházíme ve vnitrozemí a v horských oblastech. Určitou variantou bylo opevněné město (*paleo-kastron*) na ostrovech v Egejském moři.

Některá byzantská města prosperovala díky rozvinuté řemeslné výrobě a úrodnému zázemí, s nímž udržovala pravidelnou výměnu zboží prostřednictvím místních trhů. K takovým náležela v Thessálii Trikkala, Larissa, Halmyros a Pteleon,

západní svět lhostejně získání ostrova Chiu pežem, ke které se

č. Bylo to zřejmé již v rozhodl v potupné

řadit ze všeho, co jí největší tamější města Filadelfie a Herakleia

neufalé situaci musel Aydinským (v roce 1071) a byla vydána na

byzantské společnosti n nových písemných ským dějinám a díky bě k přehodnocování istoriografie hledají lné výrobě a věnují chodního podnikání, talem.

jevem v politickém staré administrativní celky (katapanikia). ji správcem (kefale), byl vybaven politic-pravované bylo stále Byzance.

a v řemeslné výrobě ech nacházejících se ůho osídlení v tomto nad podhradím (kato tech. Určitou varian- jejském moři. eslné výrobě a úrod- rostřednictvím míst- Halmyros a Pteleon,

v Epiru Joannina a Arta, ve středním Řecku Athény a Théby. Mimořádné postave- ní zaujímal v této době Peloponés, kde si některá města udržela relativní samostat- nost a jejich hospodářský význam byl posílen císařskými privilegii. Týkalo se to hlavně měst Monembasie a Mystry, která prosperovala až do konce byzantské říše. Někteří badatelé na nich dokládali i prvky emancipačního hnutí. Zcela zvláštní postavení na Peloponésu měla města Koron a Modon; podléhala přímo benátské signorii, která si z těchto význačných přístavů zřídila překladiště zboží dováženého z Levanty do západní Evropy. Podobně si v Makedonii řemeslné a obchodní prvenství udržela Solun. Významné byly též Serres, Kastoria a Berrhoia. I v Thrákii, tak těžce zkoušené častými vojenskými vpády Osmanů, prosperovala Adrianopol, Ainos, Filippopolis a Mesembria.

Velká část lokalit městského charakteru ztrácela ekonomické funkce a zůstává pouhými pevnostmi, plnícími jen funkci vojenskou. Pozoruhodným jevem tohoto období bylo zapojení byzantských měst a přístavů do dálkového obchodu, který zprostředkovávala benátská a později i janovská republika. Lokality tohoto charak- teru měly relativně delší životnost i určitou prosperitu.

Pod vlivem působení italského obchodního kapitálu docházelo k výraznějším přesunům ekonomické aktivity měst směrem k výhodnější obchodní cestě, předev- ším k moři, kde rozhodovali italská kupci. A tak na jedné straně jsme svědky ekonomické závislosti byzantských měst na italském obchodním kapitálu, na druhé i relativní prosperity těch lokalit, které se přizpůsobily a zároveň byly schopny realizovat výměnu zboží s úrodným zázemím na místních trzích. Stále větší počet byzantských měst podléhal italským republikám. Zanikala dřívější podřízenost hlavnímu městu Konstantinopoli, které ztrácelo na významu a stále složitějším způsobem se muselo starat o zásobování obyvatelstva a císařského dvora.

Intenzivní zapojení byzantských lokalit a přístavů do sféry italského obchodního kapitálu přineslo prosperitu jen několika mála byzantským městům. Ve skutečnosti vedlo k dezintegraci a oslabení říše, protože stát ztrácel podíl na zisku z obchodní- ho podnikání. Sami byzantští kupci vystupovali často ve službách benátské republi- ky ve Středozeří a později janovské signorie v Černomoří.

Řemeslná výroba v pozdní Byzanci nebyla již řízena pevnou cechovní organiza- cí, jak tomu bylo v době vlády makedonské dynastie v 10. století. Přestože se řemeslníci v největších byzantských městech shromažďovali v korporacích, usidlo- vali se ve zvláštních městských čtvrtích a v určitých ulicích. Prameny dochovaly zprávy o zbytcích cechovní organizace v Soluni, kde byl v roce 1295 uváděn cech notářů (tabellaroi), v roce 1320 cech mydlářů (myropsoi) a v roce 1326 cech stavitelů domů (oikodomoï). V thrácké Dimotice se v roce 1344 dochovaly zmínky o cechu notářů. Pevnou cechovní organizací si udržovali v té době námořníci jak v Konstantinopoli, tak v Soluni. Z dalších řemesel uvádějí prameny obuvníky, provazníky, kožešníky, koželuhy, kováře aj. Vliv státní reglemence výroby a obcho- du byl značně oslabený v důsledku nepevné centrální moci. Cech však nebyl spravován středními vrstvami, ty si nevybojovaly na rozdíl od Západu větší podíl

na politickém a administrativním řízení městského života. Kromě cechů (systema) se výroba rozvíjela ve státních dílnách a velice často v dílnách náležejících klášterům (ergasteria).

Ve výrobě se setkáváme v pozdní Byzanci s různými skupinami obyvatelstva, jež vytvářely velice svéráznou a bohatou mozaiku společenské diference. Tvořily ji kvalifikovaní řemeslníci, námezdní dělníci, učedníci. Nejobecnější název pro výrobce byl ergatai. Velice důležitou složkou byli technitai, specializovaní dělníci, kteří vlastnili nářadí pro svou práci, ale neměli vlastní dílnu. Byli velice vyhledávanými odborníky zvláště v uměleckém řemesle. Místři v byzantských ceších neměli však svobodné postavení a rozhodování jako ve městech západní Evropy a byli pod kontrolou státního aparátu.

Velice početnou skupinou byli námezdní dělníci (misthioi), kteří většinou pocházeli z blízkého venkova. Pracovali ve státních a církevních dílnách a v přístavech. Byli právně svobodní a pracovali jen na základě smlouvy. Jim byli svým postavením velice blízcí učedníci (mathetai), kteří pracovali za mzdu a měnili svého zaměstnavatele.

Kromě těchto sociálních skupin byla v Byzanci známa a velice rozšířena ženská práce, hlavně v hedvábnictví a v tkalcovství. Velkou zručností při tkaní a barvení vynikaly hlavně ženy v Peloponésu. O této formě práce podávají bohaté zprávy relace západoevropských cestovatelů.

Zcela zvláštní skupinou obyvatelstva podílející se na řemeslné výrobě byli Židé. Prameny zachytily jejich dovednost ve zlatnických dílnách a v hedvábnictví, zvláště vynikajícími byli v umění barvířském. V Konstantinopoli měli vyhrazené místo, kde pracovali a barvili kůži.

Rozhodující složkou ve městech byli až po pádu Byzance feudálové; udrželi si prvořadě postavení, jež vyplývalo z význačných politických pozic a ekonomických privilegií a práv. V pramenech byla aristokracie označována různými termíny: dynatoi, plusioi, archontes, aristoí, eupatridai apod. Známí pozemkoví magnáti, jako byli Palaiologové, Angelové, Argyrové, Kontakuzenové, Synadenové, Dukové, Melissenové, se nyní častěji objevovali zejména v provinciálních městech. Lze předpokládat, že občanské války, jež slibovaly půdní fond v Byzanci, přivedly aristokracii do měst, kde se začala zajímat o řemesla a podílet se na obchodním podnikání. To ji spojovalo se střední vrstvou, kterou namnoze nahrazovala.

Střední stav (mesotes, mesoi) tvořili řemeslníci a obchodníci v Konstantinopoli, Soluni, Adrianopoli, Dimotice, Monembasii a jiných městech. Náleželi k nim i tzv. burgenses, obchodníci či řemeslníci cizího původu, a gasmuloi, v době Latinského císařství; zůstali zde i po rekonquistě. Vrstva středního stavu se v některých městech částečně emancipovala, ale nikdy a nikde nedosáhla větších politických a administrativních práv.

V byzantských městech byla ve všech obdobích velice početná městská chudina, jež v pramenech vystupovala pod různými termíny (ptochoi, aporoí, koinon, laos, ochlos aj.); označení vždy vyjadřovalo chudobu a nemajetnost. Velké přesuny

omě cechů (*systema*)
h náležejících klášte-

nami obyvatelstva, jež
iferenciace. Tvořily ji
čnejší název pro vý-
pecializovaní dělníci,
Byli velice vyhledáva-
rských ceších neměli
ní Evropy a byli pod

ž), kteří většinou po-
h dílnách a v přístá-
louvy. Jim byli svým
mzdu a měnili svého

elice rozšířena ženská
tí při tkaní a barvení
dávají bohaté zprávy

lné výrobě byli Židé.
hedvábnictví, zvláště
ěli vyhrazené místo,

feudálové; udrželi si
ozic a ekonomických
na různými termíny:
pozemkoví magnáti,
šynadenové, Dukové,
álních městech. Lze

v Byzanci, přivedly
let se na obchodním
ze nahrazovala.

ci v Konstantinopoli,
Náleželi k nim i tzv.
j, v době Latinského
stavu se v některých
a větších politických

tná městská chudina,
aporoí, koinon, laos,
nost. Velké přesuny

obyvatelstva z venkova do měst byly zřejmě vyvolány nejistou obživou v zemědělství, sužovaném stálými nepřátelskými nájezdy a vnitřními válkami. Tím vznikla silná vrstva městské chudiny pohybující se na samé hranici životní existence. Pochopitelně tyto skupiny hrály v sociálních bojích a politických zápasech o trůn ve 14. století velice důležitou roli. Byly zálohou pro různé politické konstelace císařů i velkých feudálů.

Nezanedbatelnou složkou městského obyvatelstva pozdní Byzance byly vrstvy byzantského duchovenstva, jež byly od vysoké hierarchie až po potulující se mnichy význačným demografickým fenoménem, na němž je možno dokumentovat přesuny obyvatelstva, zejména z Malé Asie do Konstantinopole po seldžuckém a později osmanském záboru.

Již zcela neodmyslitelnou součástí městského obyvatelstva v Byzanci byli v této době Latinové, kteří zůstali po rekonquistě na území říše, dále zmínění již gasmulové a nově příšlí italsí obchodníci a řemeslníci, kteří se na základě privilegii usazovali ve speciálních čtvrtích (kvartálech) Konstantinopole nebo v některých velkých provinciálních městech.

Demografické údaje o obyvatelstvu měst pozdní Byzance nejsou zcela spolehlivé a značně se rozcházejí. Kromě velkých přesunů, ke kterým docházelo ve 14. století, byla Byzanc poznamenána tak jako celá Evropa morem, černou smrtí, jež způsobila markantní pokles městského obyvatelstva. O Konstantinopoli se uvádí, že počet obyvatelstva poklesl do roku 1453 asi na 50 000 – 70 000. Soluň zaznamenala do roku 1430, kdy byla definitivně dobyta osmanskými Turky, úbytek ze 40 000 obyvatelů na 7 000.

V administrativním vývoji podléhaly městské záležitosti municipálnímu senátu, v jehož čele stáli feudálové (dynatoi), jen zcela ojediněle do něho pronikali zástupci středního stavu, a to jen v některých městech (v Soluni, Joannině, Monembasii). Emancipační hnutí ve městech nedosáhlo nikdy takových výsledků jako v západní Evropě a bylo zcela závislé na feudálech. Jeho první náznaky byly však záhy utlumeny osmanskou agresí.

Decentralizace palaiologovského období našla výraz i ve zrušení starých zaběhnutých administrativních pořádků, zejména v likvidaci systému thematového zřízení. Jak bylo výše uvedeno, nastoupily v této době místo velkých regionů (themat) menší správní celky zvané katepanikia, uváděné v pramenech i pod dalšími termíny (topos, chora, meros, perioche), jež se v podstatě kryjí s výrazem pro oblast či krajinu. Od poloviny 14. století se decentralizace plně projevila vytvořením apanáží, jakýchsi autonomních knížectví, jež byly udílány členům vládnoucí dynastie, nebo jiným význačným feudálům nacházejícím se v blízkosti císařského dvora. Tak např. thrácko-makedonské pomezí od Selymbrie po město Chrysopolis náleželo Andronikovi III., zatímco synové Andronika II. Konstantinos a Demetrios ovládali Soluň, která po roce 1350 byla postoupena Ioannu V. Palaiologovi. Se Soluní se nakládalo jako s dědictvím císařského dvora. Další velkou oblastí (katepanikií) byla Propontida; byla udělena Andronikovi IV. v roce 1381. Výnosnou

apanáží se stala i města při Černém moři – Anchialos, Mesembria a města Morejského despotátu na Peloponésu. Udělané apanáže neznamenalosí posílení císařské moci, byly výsledkem odstředivých sil a často ohniskem odbojných povstání proti ústřední moci v Konstantinopoli.

Základním rysem palaiologovské ekonomiky byl růst velkých světských domén, což byl výsledek politického a hospodářského nástupu byzantské aristokracie. Velké pozemkové úděly narůstaly z dědičných odkazů, novými manželskými svazky, koupí a v neposlední řadě rozdělením císařských domén, jež pokrývaly téměř celé území byzantské říše. Velcí pozemkoví magnáti pocházející z provincií pronikali do měst. Do politického života nastoupily dosud neznámé rodiny, jako byli Melissenové, Strategopulové, Gabrielopulové v Thessálii, Angelové v Makedonii (kolem města Serres) a Thrákii (kolem města Dimotika), dále pak ambiciózní členové rodu Kantakuzenů a Synadenů. Někteří z jmenovaných byli známí již v 10. – 11. století. Kantakuzenové se dostali do popředí ve 12. století, ale k politickým hodnostem a k moci pronikli až ve 14. století a udrželi si zde monopol. V blízkosti císařského dvora nově zaujaly důležité postavení rodiny Metochitů, Chumnů a Sfrantzů. Feudální aristokracie neměla v Byzanci též právní status jako aristokracie západoevropská, ani se neetablovala na základě dědičných práv. Objevila se v souvislosti s ovládnutím vysokých byrokratických pozic nebo s význačným postavením v armádě a loďstvu.

Základem ekonomické síly byzantských feudálů bylo pozemkové vlastnictví (pronoia), které se změnilo z doživotního, propůjčeného vlastnictví v dědičnou držbu (gonikon). Feudál (proniár) na tomto základě dostával nejen půdu do dědičného vlastnictví, ale také právo na dávky z pozemků, které obdělávali závislí rolníci (paroikoi).

Byzantští závislí rolníci byli základní vrstvou, která obstarávala zemědělskou výrobu na feudálních statcích, na klášterních pozemcích i na státních doménách. Byli osobně svobodní, měli určitý pozemkový majetek, hospodářský inventář a dobytek. Jejich povinnosti byly vyměřeny a zaznamenány v pozemkových knihách (praktika) a v pozdějších donačních listinách jednotlivým klášterům nebo světským feudálům. Při výměru výše daně či feudální renty bylo rozhodujícím ukazatelem paroikovo vlastnictví (stasis), tj. počet dobytka, množství půdy a hospodářský inventář. Výše státní daně byla určována podle toho, zda paroikos vlastnil potah o jednom páru volů (zeugaratai), měl jedno tažné dobytče (boidatoï) anebo nevlastnil žádný dobytek, který by mohl zapřahat a obdělávat s ním pole (aktemones nebo pezoï). Z toho je zřejmé, že docházelo k velké diferenciaci závislého rolnictva. Dodnes jsou problémy v interpretaci terminologických názvů odrážejících složitý proces feudalizace v Byzanci. K závislému obyvatelstvu náleželi dále duleutai, duloparoi, proskathemenoi a eleutheroi. Často se od sebe lišili jen místem svého působení. Např. eleutheroi byli donedávna považováni za svobodné rolníky nezapsané v pozemkových knihách a v důsledku toho unikající fisku. V poslední době bylo zjištěno, že na klášterních panstvích měli přesně vymezené

Mesembria a města neznamenaly posílení sm obbojných povstá-

ých světských domén, byzantské aristokracie. ni manželskými svaz- jež pokrývaly téměř jící z provincií proni- imé rodiny, jako byli ngelové v Makedonii dále pak ambiciózní aných byli známi již . století, ale k politic- želi si zde monopol. í rodiny Metochitů, týž právní status jako ědičných práv. Obje- ic nebo s význačným

pozemkové vlastnictví astnictví v dědičnou ával nejen půdu do éré obdělávali závislí

arávala zemědělskou státních doménách. ospodářský inventář v pozemkových kni- ým klášterům nebo y bylo rozhodujícím množství půdy a hos- toho, zda paroikos é dobytče (boidatoí) bdělávat s ním pole k velké diferenciaci inologických názvů obyvatelstvu náleželi o se od sebe lišili jen ůzování za svobodné oho unikající fisku. ěli přesně vymezené

povinnosti a dávky. Hlavní masa paroiků byla zdaněna a musela platit státu pozemkovou daň (*telos*) a feudálové, na jehož panství pracovala, feudální rentu, která byla v balkánské oblasti známá pod názvem *dekateia* a v Malé Asii *morte*. Výše naturálních dávek byla určována velikostí obdělávaných polí a vinic. Závislí rolníci museli odevzdávat zhruba jednu desetinu úrody z obilí a jednu třináctinu z úrody sklizeného vína. K těmto naturálním dávkám přistupovali i povinnosti tzv. košíčků (*kaniskia*), které se odevzdávaly feudálům jako dary. Značně nejednotné názory jsou na rentu v úkonech. V pramenech nacházíme velké rozdíly, někdy je uváděn jeden den povinných prací v týdnu, jindy celkový nutný počet odpracova- ných dní dvanáct až čtrnáct dní v roce. Ve 14. století se postavení závislého rolníka podstatně zhoršilo, protože se jeho povinnosti staly dědičnými. Tím si feudálové zajišťovali pravidelný přísun pozemkové renty. V tomto smyslu je velký rozdíl mezi hospodářským postavením závislého rolníka 11.–13. století a v období 14. a 15. století. Badatelé zabývající se hospodářskou situací pozdní Byzance uvádějí, že tento jev vznikl zřejmě pod vlivem franské nadvlády z let 1204–1261. Tíhu daňového zatížení nesla rodina a její jednotliví příslušníci. Počet rodinných přísluš- níků klesal v důsledku stálých nepřátelských útoků Osmanů koncem 13. a počát- kem 14. století, dále díky demografickým přesunům, sbíhání a utíkání z feudálních panství a následkem již zmíněné morové rány. Právě tak, jak se zmenšoval počet rodinných příslušníků, zmenšovala se i peněžní renta. V letech 1300–1314 se podstatně změnilo základní jádro rodiny. Jak ukázaly demografické výzkumy v Makedonii, klesl průměrný počet členů v jedné rodině ze 4,7 na 3,7 členů.

Vznikly sice zámožné rodiny, které měly potah, ale počet jejich příslušníků se od roku 1301–1341 zmenšil z 5,82 na 4,33 osob. Chudí rolníci bez potahu rovněž početně poklesli ze 3,80 na 2,65 osob.

Nesourodost obrazu závislých rolníků v pozdní Byzanci je dána torzovitou pramennou základnou, která se dochovala jen pro oblast Makedonie, Thrákie, Malé Asie a pro určité kláštery.

Neméně významné postavení mělo v pozdní Byzanci klášterní a církevní vlast- nictví. Bylo pozoruhodným jevem byzantské ekonomiky. Při hluboké hospodářské krizi si jediné klášterní a církevní domény udržely celistvost a koncentraci pozem- kového majetku až do pádu říše v roce 1453. Představení klášterů úzkostlivě sledovali jakékoli změny ve vlastnických vztazích; došlo-li k nim, vyžadovali v následujících obdobích nápravu, revizi původních donačních listin či privilegií, jež jim měla znovu obnovit vlastnická práva zpravidla na základě nových císařských donací.

Palaiologové byli velkými příznivci církve a klášterů. I Michael VIII., ač oriento- van na unii, nešetřil donacemi, jež po rekonquistě vytvořily základ ohromného pozemkového klášterního vlastnictví. Největším pozemkovým vlastníkem na Svaté hoře (Hagion Oros) Athos byl klášter Velká Lavra sv. Athanasia, který vlastnil pozemky až v okolí Soluně, dále v severní Makedonii a v povodí řeky Strymon. I srbští carové respektovali toto vlastnictví a potvrdili je. Podobně tomu bylo